

ПРЕЗ ОСТРОВ МАВРИЦИЙ ДО „НОВИЯ ЗАВЕТ“ НА СВЕТИ КЛИМЕНТ

Татяна ЕВТИМОВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

E-mail: tevtimova@uni-sofia.bg

FROM THE ISLAND OF MAURITIUS TO THE NEW TESTAMENT OF SAINT KLIMENT

Tatyana EVTIMOVA

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

E-mail: tevtimova@uni-sofia.bg

ABSTRACT: As a professor in Indian Studies, in February 2019 the author was a special guest to the Mahatma Gandhi Institute in Moka, Mauritius. During her visit she delivered a public lecture entitled “Tracing India in an Old Bulgarian Alphabet”. This text is practically based on it. The name of the first Bulgarian alphabet – Glagolitsa of Saint Cyril – may formally be translated as “speaking script”, or “speaking letters”. As far as each and every letter in it carries a separate name and therefore meaning, given the order of alphabets, the approach to it as to an alphabetical blessing and Benedictio to Bulgarians, initially articulated by Saint Cyril, was easily prompted. The names of five of the Glagolitsa letters – buki, vedi, esti, jivete, shta – as a real shortcut take us back to Ancient India and its classical language Sanskrit. The “speaking” character of this alphabet and the order of alphabets were as a matter of fact the main features of Glagolitsa that Saint Kliment kept and transferred to his new graphics, which he named after his late teacher – Kirilitsa. The author gives her own “translation” of Saint Kliment’s Alphabetical Blessing in Modern Bulgarian and makes a semantic and spiritual bridge between Kirilitsa, or the Cyrillic alphabet and the Holy Bible, or the New Testament.

KEYWORDS: Alphabet, Bulgarian script, Glagolitsa, Cyrillic, Saint Kliment

Идеята за този текст се роди, докато се лутах из пътеките на личното си познание и търсех тема за публична лекция пред академичната общност на Институт „Махатма Ганди“ в Мока, остров Мавриций. В електронната страница на Института, която отворих от чисто любопитство, попаднах на заглавие на новоиздадена книга – „Проследяване на корените ни назад до Индия“. Тъкмо то ми подсказа и темата на моята лекция: „Проследяване на Индия в първата българска азбука *глаголица*“. Стори ми се прекрасна възможността да представя делото на патрона на нашата Алма Матер, свети Климент Охридски, автора на всеславянската някога *кирилица* и да се опитам да вплета Индия в българска интелектуална тъкан.

Изложението трябваше да тръгне от най-ранната ни азбука, *глаголицата* на Константин-Кирил Философ. Тя е първата славянска и старобългарска азбука, създадена около 863 г. (това е записал Черноризец Храбър в „За буквите“) за превод на богослужебните книги от гръцки на старобългарски език. Названието, с което свети Кирил избира да именува поредицата от букви за изписване на българското слово, никак не е случайно. Думата „глаголица“ е производно съществително име от вербалния корен „глаголати“ със значение „говоря“. На съвременен български език нашата първа азбука би могла да се нарече „говорещо писмо“. А може би дори „говорница“.

Защо „говорещо писмо“? Отговорът е отдавна известен и не предизвиква сензация. Свети Кирил е нарекъл със значещо име (глаголица) не само цялото множество от графични знаци, но и всяка една от буквите в него. По този начин мъдрецът философ сякаш изначално ги е натоварил да изпълняват по две „длъжности“ – не само да „пишат“, но и да „говорят“. Не ми изглежда трудно да успоредим това нарочно усилие от страна на свети Кирил Философ с една от основните характеристики на абджад¹, или финикийската азбука (която, наред с гръцката²,

¹ Абджад (финикийската азбука) се нарича първият вид позвукова писменост, която отбелязва единствено съгласните звукове като носители на семантичното значение на думата.

² Гръцката азбука произлиза пряко от финикийската. Първите четири букви в нея (алфа, бета, гама, делта) са с „копирани“ имена на съответните букви от абджад, но без (подобно на финикийските) да представят самостоятелни значещи думи от старогръцкия език. Писмената линия на тези гръцки букви също в немалка степен „копира“ финикийските аналози, но завъртени надясно на 90°, за да подходат ергономично за запис в посока отляво надясно. Днес в повечето европейски езици вариативното словосъчетание „алфавет“

ученият мъж очевидно е познавал добре), в която също всяка буква има собствено название с определена семантика. Друга споделена особеност на двете азбуки е тази, че са открай докрай акрофонични – името на всяка една от буквите в състава им започва със звука, който тя изписва (в абджад: бет – [б], гимел – [г], далет – [д]; в глаголица: буки – [б], веди – [в], глаголи – [г]).

За разлика от абджад обаче, където (доколкото това е известно на изследователите графолози) всички двайсет и две думи названия на писмени знаци за речеви звукове представляват съществително име във форма за единствено число, четиридесет и четирите думи названия на графемите в Кириловата глаголица представят практически всички самостоятелни части на речта (съществителни и прилагателни имена, местоимения, глаголи, наречия) плюс съюзи. Сред самостоятелните изменяеми думи буквените названия са представени във форми както за единствено, така и за множествено число. Глаголите са представени в лични форми за повелително и изявително наклонение, както и във форма на инфинитив. Аз ще си позволя да определя глаголицата като „базисна граматика в букви“ на старобългарския език.

Тази, да я наречем, „морфологична представителност“ на глаголицата я превръща в наистина „говорещо писмо“, в „говорница“. „Говорещо“ в членоразделна и свързана реч на книжовен старобългарски език. Какво всъщност „изрича“ глаголицата, става ясно от семантиката на буквените имена, както и от конкретната подредба и последователност на четиридесет и четирите единици в буквеното множество. Едва ли някой би допуснал, че за свети Кирил „проговарянето“ на глаголическата азбука на естествения език на българското братство е било егоцентрично претенциозен мисловен конструкт или пък неадресирана самоцел. За мен е тъкмо обратното: чрез „говорещата“ си глаголица като истински Свети Отец мъдрецът Кирил е пожелал да дари и благослови българите с грамотност, да им остави в непреходно наследство своето житейско и философско верую. Да им завещае най-верния път към славно и сияйно национално бъдеще – пътя на буквите.

Единствено в името на коректността и изчерпателността на информацията трябва да добавим още едно последно сходство между финикийския абджад и глаголицата – и двете не различават малки и главни букви. В едно отношение обаче глаголицата се отличава от абджад – подобно на гръцката и еврейската азбуки, всяка буква в Кириловата глаголица има определена числова стойност, или числов еквивалент. Така първата ни азбука, глаголицата на Константин-Кирил Философ, се оказва надарена с достойнствата не само на нова и уникална славянобългарска графика, но и на първи писмен наръчник и помагало по граматика, по четене, писане и смятане. Прочее, мъдростта няма предели.

Днес ние все така наричаме своята азбука кирилица, както преди десет века я е нарекъл нейният „автор“ и „дизайнер“ реформатор свети Климент Охридски – в почит и памет на своя *Учител* Константин-Кирил Философ. Впрочем, като калка от гръцкия език, думата „азбука“ (съчетание от имената на първите две букви от глаголица) днес е със сериозно криптиран смисъл. Наречена така по имената на отварящите букви *азъ* и *буки* в предшественицата ѝ глаголица, днес (спокойно бих се обзаложила) повечето от учениците в началното училище нямат и бегла представа за причината. Днес буквите ни си нямат имена, а повтарят звука, който изписват; ако същият е съгласен звук, за благозвучие и улеснено учленяване той прибавя следходно звука [ъ]: [бъ], [въ], [гъ], [дъ]. Формално статистически, но също така и по „графичен дизайн“, кирилицата представя своеобразна реформирана и опростена графична реплика на глаголицата. Свети Климент свежда броя на буквите до трийсет и девет, опростява писмената им линия, запазва подредбата и числовата им стойност, както и значението на техните думи названия. Отчита прагматичните и синтактичните промени в езика с въвеждането на главни и малки букви.

Макар и при по-малък краен брой букви в новата азбука, свети Климент успява да запази характерната за глаголицата „морфологична представителност“ за старобългарския език и в кирилицата. Думите названия на букви в кирилицата на свети Климент са представени от петнайсет съществителни имена, тринайсет глагола, четири съюза, три прилагателни имена, три местоимения и две наречия. С безспорно съзнание за личен дълг и отговорност пред идните поколения българи *Ученикът* Климент успява следователно да запази „и гласа, и речта“ на глаголицата – азбуката на своя *Учител*, свети Константин-Кирил Философ. Но не само.

(имената на първите две букви от гръцката азбука) безкритично е добило значението „азбука“, а неговият гръцки произход се приема за даденост. Европоцентризмът има наистина най-разнообразни проявления.

Съвременни специалисти по морфостилистика на българския книжовен език твърдят, че честотата на поява на глагол в речта е в съотношение едно към три спрямо другите части на речта. Броят на буквени названия в кирилицата, представени от глагол, е тринайсет. Следователно съотношението „глагол : други части на речта“ в нея, случайно или не, е равно точно на едно към три, независимо от по-високите индекс на синтез и индекс на аглутинация (квантитативни типологични методи на Гринберг)³ за старобългарския език. Освен продължаващия респект към граматиката на езика, тази „морфологична характеристика“ на кирилицата категорично внушава идеята за „вграден“ в нея свързан текст, подготвя ни и ни приближава не само до „разчитането“, но и до „чуването“ му.⁴

Сега нека да пристъпим към обещаното „проследяване на Индия“ в старата българска азбука. Сред буквените имена в кирилицата, които са представени основно от думи със славянска етимология, се откриват и няколко такива с преки звукови и семантични аналози в класическия език на древна Индия – санскрит. Тук ще посоча пет букви, в названията на които не е трудно да „проследим Индия“ в азбуката на свети Климент:

Веди е името на третата буква в кирилската азбука, което ни отвежда пряко (звуково и семантично) към популярния санскритски глаголен корен „вид-“ със значение *зная*⁵.

Ести се нарича шестата буква от кирилицата. Отново дословно (звуково и семантично) името повтаря една от формите на санскритския спомагателен глагол „ас-“ (*съм*) – асти (*e/ce*).

Живете е названието на седмата буква от кирилицата. Думата може да се определи като звукова версия на санскритския глаголен корен „джив-“ със значение *живея*.

Ща е двайсет и осмата поред буква в кирилицата на свети Климент. Смятам, че думата може да се определи като вариативен звуков аналог на санскритския глаголен корен „стха-“ със значение *бивам, стоя, съществувам*.

Буки е името на втората поред буква от кирилицата. Без да ни отвежда директно в Индия, тя ни съобщава звуково и семантично сходство с индоевропейското *book/buch* със значение „книга“. Както в старогерманските, така и в славянските езици думата е произлязла от названието на дървесния вид бук (*Fagus sylvatica*), чиято дървесина се използва за производството на печатарска хартия. Старобългарската дума *буки* означава „букви“⁶, което ми дава основание да проектирам една иманентно заложена семантична връзка между думите „букви“ и „книга“ – буквите са основен градивен елемент на книгата. Буквите предхождат книгата. Без буквите книги просто не биха съществували.

Позволявам си да смятам, че с разсъжденията си относно етимологията, смисъла и значението дори само на тези пет букви от азбуката на свети Климент аз успях да убедя своята неизкушена академична аудитория от о-в Мавриций в безспорната адекватност на названието „индоевропейско“ на нашето споделено езиково семейство⁷. В него Индия не се налага да бъде „проследявана“, тя „избива“ на повърхността през неподозирани семантични наслагвания и пластове, през етнокултурни характеристики, през исторически, географски и човешки топоси.

Вероятността за общ прапроизход на езиците в това езиково семейство е заявена за първи път от създателя на английската школа по индология сър Уилям Джоунс (1746 – 1794)⁸. Той бил убеден в сходствата и родството между европейските езици и персийския и решително отхвърля общоприетото на Стария континент мнение, че всички те са произлезли от древноеврейския по

³ Джоузеф Гринберг предлага метод за количествен анализ и числов израз на формални типологизиращи характеристики на езиците. Вж. Greenberg, Joseph H. A quantitative approach to the morphological typology of language. – International Journal of American Linguistics, vol. XXVI, № 3, July 1960, pp.178 – 194.

⁴ Азбучното послание в *глаголицата* на свети Кирил до българския народ, запазено и в *кирилицата* на свети Климент, е занимавало умовете на редица изследователи – Г. Раковски, П. Добрев, Фасмер, В. Йончев, Хр. Танев, А. Белова, Б. Димитров, Ив. Иванов, Св. Коньчарски и др. Преводът тук е личен вариант на автора без претенции за точна езикова реплика.

⁵ Глаголният корен „вид-“ означава *зная, научавам, осъзнавам*, а производното от него съществително име е *веда* – знание, по-точно – висше духовно знание; знанието.

⁶ Вж. Парашкевов, Б. От дума на дума... Занимателна лексикология. София, „Изток-Запад“, 2017, с. 44.

⁷ На о-в Мавриций се говорят пет индоевропейски езика: хинди, урду, френски, английски и креолски.

⁸ Сър Уилям Джоунс е почитан не само като основател на индологията, но и на ориенталистиката като цяло. Преди пристигането си в Индия той вече е овладял арабски, староеврейски и персийски език. За заслуги към науката и Империята в St. Paul's Cathedral в Лондон е поставена негова скулптурна фигура.

време на Вавилонското стълпотворение. „Липсващото звено“ в езиковедските му прозрения се оказал древният санскрит. След като успява да овладее и него в разумна и достатъчна степен, Джоунс издава труд, озаглавен *Обекти на изследване по време на пребиваването ми в Азия*, в който се съдържа революционното към онзи момент от гледна точка на общото езиковедско негово твърдение, че колкото и древен, санскрит е език с удивителна структура; по-съвършен от гръцкия, по-богат от латинския, по-рафиниран и от двата; че в корените на глаголите и в граматиката си показва близост с тях, която е повече от случайност. Бил сигурен, че близостта на трите езика е толкова голяма, че никой филолог не би могъл да отрече общия им произход⁹.

Вероятно и благодарение на цитираното твърдение на Джоунс науката ориенталистика бързо се превръща в самостоятелна изследователска област на европейската наука, в софистициран западен стил на доминиране, в средство за преструктуриране и контролиране на Изтока. Като отчита и взема предвид предварителните наблюдения и изводи на Джоунс, през 1816 г. баварският учен, професорът от Берлинския университет Франц Боп¹⁰ успява (макар и твърде условно) да реконструира общия праезик, към който възхождат санскрит и класическите езици на Европа – старогръцки и латински. Това може да се приеме като първата заявена крачка към разкриване на родословна езикова общност между Европа и Индия. Не е далеч времето, когато ще се разбере и запише в дебели книги, че Европа говори на индоевропейски езици. Началната позиция на Индия в това сложно съчинено прилагателно име е своеобразно имплицитно признание за обективна предходност и родоначалие и не се нуждае от допълнителен коментар.

Оттогава сравнителното езиковедство се отделя като самостоятелна езиковедска дисциплина. Европа засилва научния си интерес към Индия, особено след като хипотезата на Джоунс за общ прапроизход на езиците, наричани днес „индоевропейски“, се потвърждава. В онази книга, чието заглавие споменах в началото и която ме провокира да се впусна в настоящия анализ, моите домакини бяха проследили родословието си назад до Индия, аз пък се опитах да демонстрирам, че освен в чисто човешки план, родословие и сходство по произход може да се открият и в езиков, в дълбинно семантичен или, най-общо казано, в интелектуален план.

Кирилицата се състои от следните, както вече се спомена, трийсет и девет на брой букви: *азъ*¹¹, *буки, веди, глаголи, добро, ести, живете, дзело, земля, и, йота, иже, герв, како, люде, мислете, наш, он, покой, ръци, слово, твердо, ук, фрът, хер, отъ, ша, ци, чърви, ща, ер голям, ер малък, ери, ен, ън, йен, йон, юс, ят*. Едва ли някой би отрекъл, че наизуст по-лесно се запомня свързан текст (бил той и от „цели“ 39 думи, колкото е броят на буквите в кирилицата), отколкото една хаотична поредица от нищо незначещи звуци, създаващи по-скоро усещане за шум.¹² Подредената мисъл (изречена или чута) е винаги за предпочитане пред какофонията от безсмислено гонещи се звуци. И ето какво се е очаквало да научат наизуст и монахът преводач и копист на богослужбни книги, и невръстното азбукарче:

Помни буквите! Знай (българския) говор! Добре се живее изцяло (със) земята! И не помалко (от нея) плодовито! Както, люде, мислите, наш (е) покоят! Изричай словото твърдо! Ученият пръска светлина! Въздигай духа си! Жъни (познание)! Стой изправен, възвиси се! Старико, младежо, хора! С Бог е славата! Крачи напред!

Поемам лично предизвикателство да направя паралел между Библията и кирилицата, да нарека нашата първа кирилица „Новия Завет“ *на свети Климент*. Стори ми се, че няма нищо по-лесно от това, особено при условие че приемем глаголицата за „азбучен аналог“ на първата, на по-древната част на християнската Библия, или на Стария Завет.

⁹ Вж. Masica, C. *The Indo-Aryan Languages*, CUP, 1991, pp. 2 – 3.

¹⁰ Франц Боп (1791 – 1867) открива сродни системи сред езиците от индогерманското, както в началото се нарича индоевропейското езиково семейство.

¹¹ Думата „азъ“ представя глаголна форма в повелително наклонение от прабългарски вербален корен със значение „помня“, запазен в чувашкия език.

¹² Най-лесно е всеки от нас да си припомним колко време му е отнело в първи клас (или по-рано) да научи наизуст съвременната българска азбука с нейните само трийсет на брой букви (или тази на който и да било западен език). Превръщането на „азбучния шум“ в елементарна песничка с добавянето на проста и лесно запомняща се мелодия тип „триола“ значително опростява нещата.

Както *Новият Завет* разнася Божието слово, така кирилицата разнася грамотността и знанието за него сред славянските народи. Както в *Новия Завет* се съдържат евангелия, послания и откровения, така между „Азъ и Ят“ на кирилицата се откриват вградени завинаги непреходни истини, житейски поучения и благовестия. Както Библията, или Вечната Книга, отворена дори на случайна страница, ни учи на премъдрост и духовно възвисяване, така всяка смислово завършена фраза от произнесената на глас, от „изговорената“ или „чута“ кирилица, дори случайно подбрана, изчетена самостоятелно, а не в контекст, звучи като премъдра Божия промисъл и благословия. *Ученикът* Климент Охридски увековечава името на своя *Учител* Константин-Кирил Философ по възможно най-достойния начин – в букви, неподвластни на времена и пространства. Както неподвластно на времена и пространства е и Словото Божие, което продължава да се чете и да звучи на тях.

Десетте дни, прекарани на остров Мавриций (както сред академичната колегия на Институт „Махатма Ганди“, така и сред най-обикновените граждани на улицата) ми подсказаха първопричината за необичайния възход на тази изумителна държава – хората в нея, говорещи на поне пет различни езика и изповядващи поне пет различни религии, имат усещане и поведение на общност. Това усещане за общност и принадлежност към родната земя у нас май отдавна се е превърнало само в красива речева шампа от доклади по официални поводи. Ако искаме да си го върнем, а с него и достойнството на просперираща нация, добре би било като начало да си препрочитаме поне веднъж на ден *Новия Завет* на свети Климент.

За да ни има.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Боев, Е. (2016)** Татарите и татарските говори в България. Добрич: Регионален исторически музей. (*Boev, E. Tatarite i tatarskite govori v Balgaria. Dobrich: Regionalen istoricheski muzei.*)
- Георгиев, Ст. (1996)** Морфология на българския книжовен език. Велико Търново: Абагар. (*Georgiev, St. Morfologia na balgarskia knizhoven ezik. Veliko Tarnovo: Abagar.*)
- Евтимова, Т. (2002)** Синтактични модели на езика урду. София: Анго Боянов. (*Evtimova, T. Sintaktichni modeli na ezika urdu. Sofia: Ango Boyanov.*)
- Евтимова, Т. (2004)** Увод в индологията. София: УИ Св. Климент Охридски. (*Evtimova, T. Uvod v indologiata. Sofia: UI Sv. Kliment Ohridski.*)
- Евтимова, Т. (2012)** Хиндустани – интерференция в частен режим на диглосия. София: УИ Св. Климент Охридски. (*Evtimova, T. Hindustani – interferencia v chasten rezhim na diglosia. Sofia: UI Sv. Kliment Ohridski.*)
- Парашкевов, Б. (2017)** От дума на дума... Занимателна лексикология. София: Изток-Запад. (*Parashkevov, B. Ot дума na дума... Zanimatelna leksikologia. Sofia: Iztok-Zapad.*)
- Greenberg, J. (1960)** A quantitative approach to the morphological typology of language. // *International Journal of American Linguistics*, vol. XXVI, № 3, July, pp.178 – 194.
- Masica, C. (1991)** The Indo-Aryan Languages. Cambridge: Cambridge University Press.